

Az új felsőoktatási törvény és hatása az osztrák könyvtárügyre*

Az egyetemi reform részének tekintett új osztrák felsőoktatási törvénytervezet nagymértékben érinti az egyetemi könyvtárak szervezetét, működési feltételeit és feladatkörét. Az osztrák könyvtáros szakma általános álláspontjához hasonlóan a szerző is azon a véleményen van, hogy a törvény bevezetése után csökkenni fog az egyetemi könyvtárak önállósága, s olyan fontos feladatkörök ellátása kerül veszélybe, mint egyes tartományok lakosságának közkönyvtári ellátása, az ország jelentős kulturális értékei között számon tartott könyvvagyon gondozása, és az állománnyal kapcsolatos muzeális és saját tudományos feladatok elvégzése.

Kiindulási helyzet és történelmi visszatekintés

A kidolgozás alatt álló egyetemi reform – a kormány által a parlament elé 1993 őszén beterjesztett, az „egyetemi szervezetre vonatkozó szövetségi törvény” (UOG 1993) – az egyetemi könyvtárakat is érinti. Habár a törvényjavaslat, ellentétben az 1975-ös felsőoktatási törvénnyel, csak kismértékben rendelkezik a könyvtárak jogállásáról és feladatairól (legfőképpen a 78. §-ban), mégis felmerül annak a veszélye, hogy e néhány kitétel is negatív hatással lesz a könyvtárakra, elsősorban az egyetemi, de ebből következően Ausztria más tudományos könyvtáraitra, így az Osztrák Nemzeti Könyvtárra és a tartományi könyvtárakra is. Mindez érinti egyrészt a könyvtárak jogállását általában, másrészt a szervezeti felépítés és az egyes feladatok lényeges pontjait is.

Ez idáig az osztrák egyetemi könyvtárak – mint ahogyan ezt a régi felsőoktatási törvény is rögzítette – önálló intézményként működtek, amelyek a múzeumokkal és a műemlékvédelemmel együtt a Tudományos és Kutatási Minisztérium (III. ügyosztály) közvetlen felügyelete alá tartoztak. Ennek történelmi háttere van, mivel a jórészt a 18. században alapított könyvtárakat egyúttal a köz könyvtárainak (Bibliotheca publica) is tekintették. Ennek megfelelően az egyetemi könyvtárak tartományi könyvtárakként is működve, irodalomellátási feladatokat végeztek el egyetemen kívüli területek részére is. (Néhány tartomány tartományi könyvtárát a 19. században alapította.) Tehát az egyetemi könyvtárak – más országok gyakorlatától eltérően – az egyetemek számára működő könyvtárakként, de nem az egyetem részeként, nem annak

alárendelve működtek. Ezt a helyzetet az 1975-ös felsőoktatási törvény sem változtatta meg. E törvény hatására csak az egyetem és a könyvtárak közti együttműködés vált intenzívebbé azzal, hogy az intenzív együttműködésnek megfelelő formákat és módokat rögzítették. A régi 1975-ös felsőoktatási törvény voltaképpen megerősítette a könyvtár egyetemhez viszonyított jogállását, vagyis a könyvtár alá rendelte az egyetem teljes könyvvállományát. 1975 előtt részben a mai németországi helyzethez hasonlóan egy ún. két-szintű könyvtármodell működött. Volt az egyetemi könyvtár, és voltak az attól szervezetenként teljesen különálló, kizárólag az egyes intézetek, s így az egyetem alá tartozó intézeti könyvtárak. Az 1975-ös felsőoktatási törvény ezeket az intézeti könyvtárakat megszüntette. Helyettük a nagy egyetemi könyvtár részeként működő szakkönyvtárak jöttek létre, amelyek személyi állománya is annak dolgozói közül került ki. Ez a modell körülbelül az ún. egyszintű német könyvtármodellnek felelt meg. Az egyetemi könyvtár egyrészt az ún. főkönyvtárból (azaz a régi egyetemi könyvtárból), másrészt az összevont, illetve megszüntetett intézeti könyvtárakból átalakult szakkönyvtárakból áll.

A könyvtárak önállóságát és cselekvőképességét tehát megőrizték egy olyan konstrukcióban, amely minden érdekelt fél számára előnyösnek bizonyult. Ez mindenképp a gyarapítási politikában mutatkozott meg, vagyis a rendeléseket ettől fogva célirányosan és összehangoltan végezték, biztosítva ezzel a pénzkezeleték ésszerű felhasználását. Egyes területeken a szervezeti felépítés igen pozitívnak bizonyult (pl. az egyetem könyveinek bevonása a könyvtárközi kölcsönzés forgalmába). Az egyetlen probléma az volt, hogy szakemberhiány miatt nem minden intézeti könyvtárat tudtak szakkönyvtárrá átalakítani. Ennek következtében a teljes mértékben az egyetemi könyv-

* Az 1993. október 6-án Győrött tartott ARGE Alpok-Adria könyvtárügyi szemináriumon elhangzott referátum.

tárhoz tartozó szakkönyvtárak mellett – egyetemenként eltérően – átmenetileg önálló intézeti könyvtárak is fennmaradtak, melyek állománya de jure az egyetemi könyvtár állományához tartozik, de facto azonban az intézetek felügyelik és kezelik őket.

Az osztrák egyetemi könyvtárak mai feladatai

Annak érdekében, hogy az egyetemi könyvtárak helyzetét jobban megérthessük, kiindulópontként röviden felvázoljuk azokat a legfontosabb feladatokat, amelyeket az intézmények az egyetemi irodalomellátási feladatokon túl kezdetektől fogva elláttak.

Egyetemen kívüli feladatok („tartományi könyvtár”)

Az egyetemi könyvtárak, melyek elsősorban természetesen az egyetem számára szolgáltató intézményként funkcionálnak, sokféle egyetemen kívüli feladatot is elláttak. Ezek a feladatok a regionális irodalomellátási tevékenységből, azaz a kezdetektől meglévő tartományi könyvtári funkcióból fakadnak. E feladatokat az egyetemi könyvtárak már alapításuktól kezdve ellátták, s mindennek különösen azokban a tartományokban van nagy jelentősége, ahol nincs önálló tartományi könyvtár, vagy a tartomány által fenntartott tudományos könyvtár (Tirol, Salzburg, Felső-Ausztria, Karintia), de fontosak ott is, ahol ilyen is működik (Bécs, Alsó-Ausztria, Steiermark). Emellett nem elegendő annak rögzítése – mint ahogyan a törvénytervezetben szerepel –, hogy az egyetemi könyvtárak mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, hanem a tartományi könyvtári funkciónak megfelelő igényeket az állományépítés, a feldolgozás és a PR-munka területén is figyelembe kell venni.

A könyvtári állományból fakadó különleges helyzet

Az egyetemi könyvtárak olyan értékes könyvgyűjtemény felett rendelkeznek, amelyek Ausztria legjelentősebb kulturális értékei közé tartoznak (kéziratok, korai nyomtatványok, illusztrált munkák, első kiadások, grafikai gyűjtemények, földgömbök, autográfok stb.). Az osztrák egyetemi könyvtárak legfontosabb feladatai közé tartozik e rájuk bízott könyvgyűjtemény megőrzése, konzerválása, és a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tétele. E tények alapján a könyvtárak nem állíthatók egy sorba az egyetem olyan más szolgáltató intézményeivel, mint pl. az egyetemi adminisztráció, az eszközközpontok, a számítóközpontok. Ezek az intézmények a könyvtáritól eltérő, egészen más feladatokat látnak el, s ezért más helyet foglalnak el az

egyetem szervezetében. Az egyetemi könyvtárak jellegzetességeinek kiemelése céljából a könyvtárakat a többi szolgáltató intézménytől világosan el kellene különíteni.

Muzeális és saját tudományos feladatok

Az egyetemi könyvtárak kezdetektől fogva a könyvállomány pusztá rendelkezésre bocsátásán túllépő feladatokat is ellátnak. Ilyenek a muzeális és saját tudományos feladatok: az állomány megőrzése és konzerválása, de mindenekelőtt a nyilvánossággal kapcsolatos tennivalók: kiállítások, az intézményben tartott rendezvények, előadások, bemutatók, vezetések stb. Mindez annál is fontosabb, mivel Ausztriában nincsenek könyvmúzeumok, így ezek feladatai és munkája is az egyetemi könyvtárakra hárulnak. Ehhez jönnek még a könyv- és könyvtártörténet, illetve -tudomány területén jelentkező feladatok, nemcsak a katalógusok, hanem a tudományos tevékenység minden más formája terén. A könyvtáraknak ezeket a feladatokat is el kell látniuk, mivel sem az egyetemeken, sem azokon kívül nincsenek könyvtári és könyvtörténeti intézetek, s a könyvtárak munkatársainak az ehhez szükséges végzettségük és szakmai kompetenciájuk meg is van.

Ezek a feladatok jóval túlmutatnak a pusztá szolgáltató intézményi kereteken. Ha a jövőben is biztosítani kívánják ellátásukat, akkor ezt törvényileg is rögzíteni kell, hogy a szükséges személyi és pénzügyi alapfeltételeket is megteremtsék. Azt is meg kell mondani, hogy a könyvtártudományi és muzeális feladatokat tekintve az osztrák könyvtárak sok mulasztást is elkövettek, sok pótolnivaló van még. Mindazt, ami a múzeumok és az archívumok számára magától értetődő, és amit a munkatársakkal szemben követelményként támasztanak, az osztrák könyvtárakban legjobb esetben is csak megtűrik. Emiatt nem csodálhatjuk, ha az osztrák könyvtárakkal szemben e területeken egyfajta passzivitás róható fel, és ha a nyilvánosság nem tekinti őket többnek pusztá (nem is mindig funkcionáló) szolgáltató intézménynél.

Utalás a könyvtárosképzésre

A könyvtárosoknak huzamos szakképzésben kell részesülniük, amely a könyvtári tevékenység minden területét átfogja. Az Európai Közösségekhez való közeledésnek megfelelően a jövőben még hosszabb képzési idővel és (a legtöbb európai ország gyakorlatának megfelelően) egy önálló szakfőiskola meteremtésével kell számolni. Egy ilyen költségigényes, ámde szükséges képzés bevezetése abban az esetben indokolt, ha az egyetemi könyvtár nem csak az egyetem igényeit kielégítő szolgáltató intézményként működik. Ehhez elegendő lenne a katalogizálásra megtanító gyorstanfolyam is. Egy működő könyvtárnak a modern

könyvtártudomány, könyvtármenedzsment és az információs technológia összes ismereteit figyelembe kell vennie, amelyeket az alkalmazottaknak a képzés során kell megszerezniük.

Az új törvény fő vonásai

Az egyetemi szervezetre vonatkozó 1993-as szövetségi törvény alapvető változásokhoz vezet. Az egyetemi könyvtár szerkezete továbbra is megmarad ugyan, de a tervezet szerint a könyvtárak szorosabb kapcsolatba kerülnek az egyetemmel. Szervezetileg ez az egyetemi vezetésnek való közvetlen alárendelést jelenti. A tervezet szerint a könyvtárak az adminisztrációhoz, a számító- és eszközközpontokhoz hasonló módon, „szolgáltató intézményként”, közvetlenül a rektor irányítása alá kerülnek. Nem kétséges, hogy egy könyvtár elsősorban szolgáltató intézmény, de igen sokféle feladatot ellátó, értékes állomány felett rendelkező intézmény, s emiatt a fenti más szolgáltató szervekkel való egy sorba állítása semmiképpen sem igazolható.

A törvénytervezet első változatában a fenti feladatokat egyáltalán nem vették figyelembe. E változat csak a könyvtárnak az egyetemmel való szoros kapcsolatáról rendelkezett, annak minden személyi, szervezeti és anyagi következményével együtt. E tervezet szerint az alkalmazottak és a pénzüsszegek az egyetem szándékai szerint az egyetem és a könyvtár között átirányíthatók lettek volna. E rendszer könyvtárakra nézve hátrányos volta az egyetemi politikában kissé is jártas emberek előtt világos volt. A könyvtárak számára mindez az önálló gyarapítási politika végét jelentette volna. Az egyetemen kívüli feladatokat sem rögzítették, így ezeket többé már nem tudták volna ellátni. Ugyanígy a minisztérium könyvtári osztálya irányítása alatt zajló, eddigi kifogástalan és magától értetődő könyvtári együttműködés is veszélybe került volna; egyszóval a világ legrégebbi állami könyvtárügye, az osztrák könyvtárügy egysége forgott kockán.

Az új törvényre vonatkozó könyvtári álláspont

A Tudományos és Kutatási Minisztérium könyvtári osztálya, az egyes egyetemi könyvtárak, az egyetemi könyvtárak igazgatóinak munkacsoportja és az Osztrák Könyvtárosok Egyesülete részéről igen sok kritikai írás, tiltakozás és állásfoglalás született. A nyilvánosságot is megfelelően tájékoztatták. A fent kifejtett alapelvek, amelyeket a törvénytervezetnek tartalmaznia kellett volna, valamint a megfelelő paragrafusokhoz tartozó kiegészítő javaslatok az Osztrák Tudományos

Akadémia Középkori Írás- és Könyvügyi Bizottsága elé kerültek. A bizottság mindezeket jóváhagyta, és azzal a kéréssel küldte tovább az Akadémia elnökségének, hogy a véleményezés során a javaslatokat vegyék figyelembe. Mindenekelőtt a könyvtárak kulturális vagyonának védelmére vonatkozó kérdéskör állt az előtérben.

Mivel Ausztria szövetségi állam, és az egyetemi könyvtárak részben tartományi funkciókat is ellátnak, a tartományi kormányokat is felkérték, hogy állásfoglalásukat a könyvtárak javára fogalmazzák meg. Így készült el az a dokumentum, amely „az egyetemi könyvtárak egyetemen kívüli feladatait” állította középpontba, különös tekintettel a kezdetektől meglévő, tartományi könyvtári jellegű feladatokra. Másrészt kihangsúlyozta „az adott tartományban lévő értékes történelmi könyvvagyon védelmét” annak minden velejárójával (megőrzés, konzerválás, feltárás, használat, és a nyilvánossággal kapcsolatos tevékenységek). E dokumentumot azzal a kéréssel küldték el Tirol tartományi kormánya és parlamentje tagjainak, a szövetségi parlament tiroli képviselőinek, hogy mindezeket vegyék figyelembe a véleményezési eljárásnál. Más tartományokban is indítottak hasonló akciókat.

A könyvtárigazgatók munkacsoportjának álláspontjában, és az azzal azonos tartalmú, az Osztrák Könyvtárosok Egyesülete anyagában található konkrét könyvtári követelések a következőkben foglalhatók össze:

- ▶ önálló költségvetési keretek megtartása – akár az egyetemi költségvetés részeként – a könyvtárak részére, ami kifejezetten a könyvtárak számára előirányzott alkalmazotti létszám és pénzüsszeg biztosítását jelenti;
- ▶ szakirodalmi ellátás egyetemen kívüli könyvtárhhasználóknak is;
- ▶ egyetemen kívüli feladatok ellátása nyilvános, általános tudományos, illetve tartományi könyvtár értelmében, az állományépítés tekintetében is;
- ▶ egyetemen kívüli, más jellegű feladatok ellátása, pl. konzerválási munkák, PR-feladatok, tudományos tevékenység, kiállítások;
- ▶ az egyetemi könyvtárak történelmi könyvvagyonának megőrzése, feltárása és tudományos gondozása (kéziratok, ősnymtatványok, grafikai gyűjtemények stb.);
- ▶ a könyvtári tervezés, a könyvtárosképzés egységességének biztosítása;
- ▶ együttműködés az osztrák országos könyvtárüggyel, részvétel az osztrák és a nemzetközi könyvtáros szakma közös vállalkozásaiban.

A mai helyzet

A törvényben rögzítendő kedvezőbb helyzet elérésére irányuló erőfeszítések nem jártak teljes mérték-

ben sikerrel, jóllehet a mostani érvényes kormányjavaslatban a korábbi tervezetekkel szemben bizonyos javulás tapasztalható az egyetemi könyvtárak javára. A saját költségvetésre és személyi állományra vonatkozó fő követeléseket ugyan nem vették kifejezetten figyelembe, mégis találhatunk bizonyos megfogalmazásokat, amelyekből ez levezethető. A 17. § 7. bekezdésében ez áll: „A rektor kötelessége a szolgáltatást nyújtó intézmény számára a feladatai ellátásához szükséges helyiségeket, valamint pénzeszközöket az igazgatókkal folytatott, a költségvetési részesedésre vonatkozó tanácskozásnak megfelelően rendelkezésre bocsátani.” Továbbá a 78. ún. „könyvtári paragrafus” 6. bekezdése szerint a könyvtári alkalmazottaknak a megfelelő szakképzést meg kell szerezniük, ami legalábbis megnehezíti a szakképzetlen munkakerő egyetem általi áthelyezését. (Ez új elem a korábbi tervezethez képest.) Biztosították a könyvtárak hozzáférhetőségét egyetemen túli területekről is, figyelembe vették az osztrák és a nemzetközi könyvtáros szakma közös vállalkozásaiban való részvétel igényét, és a más intézményekkel való együttműködésre vonatkozó kérelmeket is. Az egyetemi könyvtárak eddigi belső szerkezete, a főkönyvtárra és szakkönyvtárakra való felosztás továbbra is megmaradt.

Ezzel szemben más, fent említett követelések nem kerültek be a törvénybe. Így pl. az egyetemen kívüli használók figyelembevétele az állományépítésnél, az egyetemi és tartományi könyvtári kettős funkció, a történelmi könyvállománnyal kapcsolatos feladatok (gondozás, konzerválás, feltárás), a nyilvánossággal összefüggő és a tudományos, muzeális feladatok. A könyvtárak véleménye szerint mindezeket a törvényben is rögzíteni kellett volna.

Ezen igények megvalósítására két lehetséges út áll még a könyvtárak előtt. Már a korábbi törvénytervezetekben is szerepelt, hogy minden egyetem egy ún. „alapszabályban” határozhatja meg a könyvtár használati rendjét. Ez könyvtárakként elérhető lehet, és nem terjedhet ki minden fent említett pontra. A legutolsó szövegváltozat 78. §-a 9. bekezdésében újdonságként szerepel, hogy a feladat végrehajtásának alapelveit a tudományos és kutatási miniszter külön utasításban határozza meg. Itt nyílik leginkább lehetőség arra, hogy a fenti kívánásokat írásban is részletesen rögzítsék. Mindezek alapján a törvény életbelépése után is folytatni kell a könyvtár egyetemen belüli önállóságának növelésére vonatkozó erőfeszítéseket.

Az új törvény hatásai az osztrák könyvtárügyre

Az új törvénynek az egész osztrák könyvtárügyre vonatkozó hatása teljes mértékben még nem mérhető fel. Az bizonyos, hogy az egyetemi könyvtáraknak az

egyetemek alá rendelése a régi, *Mária Terézia* óta fennálló, és többszörösen is igazolást nyert egységes állami könyvtárügy végét jelenti. A könyvtárak együttműködését, pl. a közös és egységes képzést, az összehangolt katalogizálást stb. írásban rögzítették ugyan, de a törvény szövege nem határozza meg, hogy a minisztérium könyvtári osztálya által irányított tervezés és annak kivitelezése milyen mértékben és formában valósuljon meg. Biztos, hogy az egyetemi könyvtáraknak nagy nehézségekkel kell szembenéznük. Ide tartozik még, hogy a nyilvános, tudományos könyvtárak könyvállományának legnagyobb része felett az egyetemi könyvtárak együttese rendelkezik. A kisebb részen osztoznak szövetségi szinten az Osztrák Nemzeti Könyvtár és néhány más kisebb könyvtár, illetve a tartományokban működő tartományi könyvtárak. Az osztrák könyvtárügyben bizonyos eltolódások adódnak majd, és biztos, hogy az új törvény nemcsak az egyetemi könyvtárakat, hanem későbbi következményeiben az összes osztrák könyvtárat is érinteni fogja. Nagy a jelentősége azonban, hogy a közös feladatok ellátása szempontjából fontos felettes szerv, amely a tervezést, adminisztrálást és a sokféle közös feladat végrehajtását át tudja vállalni, érintetlen marad. Továbbá az Osztrák Nemzeti Könyvtárnak, amely mindig is országos jelentőségű volt (pl. a képzés végrehajtásában és irányításában, a számítástechnika területén jelentkező tervezési feladatok ellátásában), megerősödött szerepében új feladatokat is át kell vennie.

A tartományi könyvtárak jelentősége is növekedni fog, munkamegosztásra van szükség a tartományi és az egyetemi könyvtárak között. Ha az egyetemi könyvtárak egyetemen kívüli feladatait erősen lecsökkentik, újra kell gondolni a köteles példányok kérdését is, ami az új törvényben nem is szerepel. Más területeken is, mint például a kiállítások, a nyilvánossággal kapcsolatos munka, a muzeális feladatok terén szintén változások jönnek létre, esetleg az illetékes egyetemi intézetekkel összekapcsolva.

„Pantha rhei” – minden folyik. Hérakleitosz görög filozófus Kr. e. 5. századi felismerése ma is érvényes. Különösen érvényes nemcsak az egyetemi könyvtárakra, hanem – mint ahogy egy követ állóvízbe dobunk, és annak a víz felszínén végigszaladó hullámai, körei egymást követik – az egész osztrák könyvtárügyre is. Vajon ez a folyam a könyvtárügy javulásához, vagy éppen ellenkező irányú következményekhez vezet-e majd, ma még nem lehet megállapítani.

Nem szeretném azzal a mondattal befejezni, amely sok tanácskozáson és ülésen elhangzott: „Lasciate ogni speranza” („Hagyj fel minden reménnyel”), hanem inkább reménykedve a jövőbe tekintve, de egyben éberem is azt mondom: „Labor vincit omnia”.

Beérkezett: 1993. november 19-én.

Fordította: Kardos Krisztina